
Szabó Szilárd

BUKOTT ÍRÓK ÉLETRAJZI LEXIKONA

(A Holmi 2014. februári, az Új Forrás 2014. júniusi és a Tiszatáj 2016. októberi számában közölt részletek után immár negyedik alkalommal van szerencsénk közzétenni néhány fejezetet abból a folyamatosan bővülő, nemzetközi lexikonból, melyet a brit főszerkesztő, C. D. Rose neve fémjelez. A magyar szerkesztőség, melynek megalakulását legutóbb hírül adtuk, ezúttal egy japán költő életrajzával járul hozzá a törzsanyaghoz, A gésa útja szerzőjének kutatásai alapján. Olvasóinkat újólapon arra kérjük, hogy a bieleitor@citromail.hu címet fölkeresve nyersanyaggal, információval, esetleg kész életrajzzal segítsék munkánkat. A magyar szerkesztőség)

30. THOMAS BODHAM

Thomas Bodham kivételes ember volt, abból a fajtából, amelynek ma már az írmagja is kiveszett. Norfolk szívében egy falucskában, szűkölködő család sarjaként látta meg a napvilágot 1720-ban, s kétéves korától, amikor a házi könyvtár egyetlen darabja, *A zarándok útja* egy magas polcra került a fejére esett, abban a hitben nevelkedett, hogy sorsa nem lehet más, mint bejárni a nagyvilágot. Túl kicsi volt ahhoz, hogy az esemény nyomot hagyjon benne, ám az anekdotát unos-untalan a fejéhez vágta, amikor azt firtatta, mitől van domború homlokán az a nagy horpadás. Jóságos lelkipásztoruk prédikációit hallgatva a vasárnapi iskolában, Thomas magától megtanult olvasni, s tudását a bölcsesség honi kútfején gyarapíttatta, míg 1732 szokatlanul fagyos telén apja el nem cserélte a könyvet egy disznóra. A disznót nyomban levágták, s Thomas csak a csülke húsból kapott néhány falatot.

A könyv tette, ami a könyvek örök hivatása, szította a kalandvágyat, s mint oly sok falusi legény, Thomas is tengerre szállt, mihelyt fölcseperegett, látván, hogy a kopár mezőség, mely körülveszi, nemigen kínál táplálékot kíváncsi szellemének. Mindamellet az apjára is neheztelt a szemelőtt végbement barbár csereügylet miatt, a hitvány csülökről nem is beszélve. Hogy gyerekes bosszút álljon, magához vette a család féltve őrzött kincsét,

egy pár ezüstcsatot (melyet a legenda szerint Károly király adományozott a Bodhamoknak), bízva benne, hogy amíg a cipőjén díszeleg, szerencsés utakra viszi, és megóvja az életét.

Telt-múlt az idő, s amikor hosszú hányattatás után végre partra tette őt Goán egy kapzsi portugál kereskedő, Thomas úgy érezte, elege van a macacs tengeri betegségből, mely azóta kínozza, hogy Great Yarmouth-nál először tette hajóra a lábát, unja már az egyhangú tengerészdiétát, a szózott tőkehalat és a savanyú káposztát. Amíg a nagy kalandot várta, mely csak nem akart eljönni, nőttön-nőtt benne a vágy szülőhona tágas, sík mezői után, s mellesleg ráébredt, hogy a malackocsonya nem is olyan rossz eledel. Így aztán elhatározta, hogy megtér a Kapuba Vágott Kisajtóhoz az Ékes Házikón, a Kies Hegyek ölén, a Csüggedés Kastélyát és a Kétségbeesés Vermét is útba ejtve, méghozzá úgy, hogy zarándoklatát gyalog teszi meg az indiai szubkontinens nyugati partjától egészen Norfolkgig.

Még az út elején megfogadta, hogy pontról pontra lejegyzi kalandjait, s mint oly sokan, tartva tőle, hogy életük a feledés homályába hull, ő is hamar rákapott az írásra, s képtelen bolyongásait nagy szenvedéllyel igyekezett hihetővé tenni. Így vágott bele – papírtekercsekre vadászva, tintahal-esszenciát, pennákat és írónokat gyűjtögetve, ami csak a keze ügyébe akadt – abba a nagyszerű mesébe, melynek a *Nagy-Méltóságú Thos. Bodham Úr' Élete és Útazásai* címet adta.

Nincs rá helyünk, hogy előadjuk bámulatos kalandjait, igaz, hiteles beszámolóval legfeljebb az út végéről szolgálhatnánk. A szóbeszédre és a forrásmunkák lábjegyzeteire kell hagyatkoznunk, ha Jeruzsálemet és Damaszkuszt, Isztambult és a Fekete-tengert, vad törzseket, kecskepásztorokat, pasákat és palotákat érintő kalandjait el akarjuk képzelni, mert csak annyi bizonyos, hogy miután átkelt a Boszporuszon, és Bécs kapuihoz közeledett, egy kalmár férközött Thomas bizalmába, aki váltig arról győzködte, hogy vagyonokat kereshetne vele, ha nagy művét kinyomtatná. Thomas, aki addigra kifogyott a pénzből, és csontig soványodott, egy gyöngye pillanatában a kalmárra bízta vaskos kéziratát (mely addigra több mint ezer oldalra dagadt), mire az köszönet helyett vékony pengéjű tőrt rántott, s Thomas kiálló bordái közé döfte, ami nyomban megölte a holtfáradt utazót.

A kalmár, aki csak színlelte az érdeklődést Thomas könyve iránt, nem látva benne mást, mint hengegést és rágalmakat gyalázatos macskakaparás alakjában, a kéziratot disznai elé vetette, letépte a csillogó ezüstcsatokat Thomas elnyűtt cipőjéről, majd a holttestet is eltüntette, ugyanúgy, ahogy

a csodákkal és varázslattal teli lapok százaitól, Thomas élete summájától szabadult meg az imént.

Bodham története, ha nem is homéroszi léptékű, de azért vérbeli odisszea. Ha ma élne, Thomas Bodham talán épp olyan sorsra jutna, mint hajdanán, ám élményeit minden bizonnyal blogbejegyzések vagy Facebook-frissítések nyomvonalán adná elő. Őszinte zavarunkban csak annyit kérdezünk: vajon miért éreznénk beszámolóját ebben a formában oly sokkal, de sokkal silányabbnak?

31. VIRGIL HAACK

A minimalizmus, noha eleinte nem kerülhette el a vaskalapos ítések gúnyolódását, mára egyetemesen elismert irányzattá vált a zene és a képzőművészet területén. Éppen ezért duplán szégyenletes, hogy az irodalom porondján sohasem kapott méltó koszorút.

Míg e sajátos alkatú írók, kiknek névsora Samuel Beckett-től Raymond Carverig, Donald Barthelme-től Lydia Davisig terjed, lelkes vagy hűvös bíráiktól ma már rendszerint megkapják a minimalizmus menlevelét, s míg a haiku és filmregény zsánerét széles körben művelik és méltányolják, addig alig akad író, aki ki merete volna ragadni Morton Feldman vagy Steve Reich kezéből a váltóbotot, fölvenni a Donald Judd vagy Barnett Newman által odavetett kesztyűt, vagy követni a fonalat, melyet Mies van der Rohe vagy Kazimir Malevics szuprematizmusa rajzolt eléjük.

E bátor kevesek egyike volt Virgil Haack.

Haack (aki ismerősei szerint alig volt több, mint horgas orr egy hosszú, ovális arc kellős közepén, két apró szem közé illesztve, mintha már a feje is minimalista műalkotás volna) New Yorkban tűnt fel 1964-ben, abban az évben, melyet a minimalizmus *annus mirabilis*ének neveznek; egyetlen poggyásza egy apró bőrönd volt, benne egy Hermes 3000-essel (az írógépek e legminimalistábbikával), így cikázott ide-oda hófehér falú galériák és csupasz padlásteretek között, így vett részt névtelenül az *In C* bemutató előadásán, miközben megszállottan igyekezett formába önteni 500 oldalnyi, beat-beütésű regényét, hogy a maga sajátos tenorjával erősítse a korszak szimfóniáját.

Sokévi munka után Haack (akit ismerősei, okkal vagy ok nélkül, egybehangzóan úgy jellemeztek, hogy „nem kenyere a szó”) végre sikerrel befejezte vállalkozását, s annak rendje-módja szerint szétküldte az *Árván az*

idő árján kéziratát az ügynököknek és a kiadóknak szerte a városban. Megszenvedett hittel vallotta, hogy aki keveset beszél, mindig többet mond, így aztán semmi mást, csak az egyedülálló „I” („én”) szót hagyta meg regénye első – és egyetlen – lapján. Sajnos azonban (talán a Hermes 3000 bizonytalan betűképeinek köszönhetően) a New York-i ügynökök és kiadók ezt a magányos, szenvedélyes szócskát kivétel nélkül a fejezetet jelző sorszámnak nézték, s azt hitték, hogy Haack elfelejtette csatolni a nagy mű rákövetkező lapjait.

Ám Virgilnek nem szegte kedvét a kudarcc (noha rendszerint tetőtől talpig feketében járt, ahogy ismerősei bizonygatják), s egy új alkotói korszak nyitányaként beköltözött abba a házba, melyet nagy csodálójá, La Monte Young bérelt, így adva át magát testi valójában is az örök minimalitás eszméjének. (Szakadatlanul rezgő G-, C-, cisz- és D-húrok szelíd bűgása áradt a ház falaiból reggeltől hajnalig.) Itt tartotta meg egyetlen nyilvános felolvasását, melyről tudomásunk van: Angus MacLise kalapáccsal vert egy kukafedelet, Tony Conrad a hegedűjét nyekergette, míg Virgil a magasztos és páratlan „áj” hangot hajlítgatta. A performansz három napon át tartott, míg Virgil össze nem rogyott a kimerültségtől.

Virgil ezután az időtartam megszállottja lett, s mihelyt erőre kapott, dolgozni kezdett új művén, egy könyvön, mely egyazon, újra és újra legépett szóból áll. Negyvenöt év és jó pár száz írógépszalag pergett le azóta; Virgil még mindig gépel, és senki még csak nem is sejtí, mi lehet az az egyetlen szó.

32. ELLERY MIDDLEMON

Írás és betegség meghitt ágyastársak. Keats, az orvos, szüntelenül köhögött, Charlotte Brontë folyvást hipochondriás rohamokra panaszkodott, Joyce másról sem tudott beszélni Beckett-tel, csak hogy valódi vagy képzelt nyavalyáik mennyiben hasonlatosak, arra pedig ne is számítsanak, hogy Marcel Proust kórképét fölvezöljük. Ha kíváncsiak rá, ott van Tim Parks, aki egész könyvet szentelt a témának.

Nem tudjuk, van-e mélyebb összefüggés a kétféle hajlam közt, vagy az igazság mindössze annyi, hogy az írók természetüknél fogva hajlamosak az önvizsgálatra (azaz a narcizmusra, ahogy a rosszmájúak mondanák). De még ha az egyszerűbb magyarázatra hajlunk is, magát a jelenséget akkor sincs okunk csodálni, hiszen ha az ember naphosszat mást se tesz, csak üldögél rosszul fűtött szobákban, bámulja a falat, és kerüli a napvilágot, míg

egy pontosvessző hadrendbe állítása, egy határozószó bevetése körüli aggályait érvek tömkelegével erősíti és ostromolja szüntelenül, nos, ez az életmód bárki egészségét kikezdené, s akkor még nem szóltunk az alkohol és a dohány cinkos aknamunkájáról, hogy a veszélyesebb drogokat ne is említsük. (De azért a *BIÉL* siet elismerni, hogy az írás, mindent egybevéve, korántsem olyan káros az egészségre, mint az a munka, melyet egy azbesztgyárban vagy kobaltbányában végez az ember.)

Ellery Middlemon, a költő és esszéista, szüntelenül az egészségéért aggodott. Minthogy születésétől fogva beteges kislány volt, az irodalom világába húzódott vissza, s ahogy cseperedett, bajai addig sokasodtak, míg verseivel és naplójával maga is növelni kezdte a könyvek számát. Valamennyi művét Susan Sontagnak s a megszemélyesített nyavalyáknak ajánlotta. (A nyavalya, ami ágynak döntötte, rendszerint nem volt súlyosabb, mint egy röpke nátha, ám az ő képzeletében makacsul emberi alakot öltött valamennyi.)

Bajainak száma éveivel egyenes arányban nőtt. 28 éves korára úgy érezte, hogy felváltva kínozza álmatlanság és narkolepszia, érthetetlen fogyását zavarba ejtő súlynövekedés követi; hol itt sajgott, hol ott fájtt valamije, bőre kipirult, haja hullott, míg teste más részein burjánzott a szőr, orra szüntelenül folyt, csontjai mintha üvegből lettek volna, s menten ínhüvelygyulladászt kapott, mihelyt leütötte az első nyomorult billentyűt IBM Wheelwriter 3500-asán.

Orvosokhoz, csontkovácsokhoz, kézrátétellel és ráolvasással bűvészkedő sarlatánokhoz fordult, a hagyományos és a kísérleti gyógyászat felkent és önjelölt papjaihoz, ám a hatás elmaradt, míg egyikük azt nem tanácsolta, hogy próbálja ki az írasterápiát.

– Vezessen naplót – biztatta ez a kedélyes szakember. – Írjon le mindent. Meglátja, az majd segít.

– De hát írok én, amióta az eszemet tudom! – kiáltott fel méltatlankodva, de az orvos addigra már a következő betegéhez fordult.

Az évek során Ellery írásba foglalta valamennyi tünetét s a hozzájuk fűződő érzéseit, s míg egyik füzet a másik után telt be, folyvást azon töprengett, miféle könyvet tudna kialakítani ebből a roppant nyersanyagból, ha majd a végére jár – azaz, ha végre újra jól érzi magát.

Ám a nagy nap csak nem akart fölvirradni: minél többet írt, annál távolibbnak rémlett.

A füzetek halma már torlasszá nőtt a fürdőszobaajtó előtt, amikor egyszer csak, váratlanul, mint a villámcsapás, rádöbbsent, hogy neki magának

kell fölállítania saját kórképét. Így jött rá, hogy a betegség, ami kínozza, nem más, mint a grafománia.

Ellery életében az írás nem kúra volt, nem is terápia, hanem tünet.

Kikelt az ágyból, darabokra tépte füzetait, egyiket a másik után, majd lassan, laponként, beledobálta az iratmegsemmisítőbe. Wheelwriterét (melyből addigra rég kifogyott a patron) egy helybéli jótékonyági bazárnak ajánlotta. Száműzött mindennemű íróeszközt a lakásból.

Soha ilyen jól még nem érezte magát.

33. FELIX DODGE

Általános vélemény, hogy az első regények döntő többsége azért olyan gyarló, mert nagyralátó szerzőjük, tartva tőle, hogy később nem lesz alkalma újabb könyvet írni, túl sokat markol, és túl keveset fog.

Mégsem ez volt az oka annak, hogy Felix Dodge nagy bemutatkozása, *Az iránytű és a csiga* sohasem látta meg a könyvesboltok és a könyvtári polcok fátyolos napvilágát. Felix, épp ellenkezőleg, azért küzdött eredménytelenül, hogy azt a sokat, amit megfogott, valahogy kézben tartsa és összepréselje.

Felix Dodge a sors kegye folytán a 19. század vége felé, jómódú, felsőközéposztálybeli londoni család gyermekeként jött erre a világra. Zsenge életkorának hála, kimaradt az első világháborúból, de gyászos következményei lépten-nyomon őt is elérték. Komoly fiatalember volt, de nem a könyvmolyok fajtájából: tizennyolc éves korára hatalmas bélyeg-, lepke- és fosszília-gyűjteményt szedett össze, európai fürdővárosokat ábrázoló képeslapok, kerékpárok, malacszépségversenyen osztogatott kítűzők, kőkori baltafejek és újkori szövőeszközök porosodtak a kamrájában. A szerteágazó kíváncsiság és az eleven kutató szellem vitte rá, hogy Cambridge-ben a klasszika-filológia szakra iratkozzék (tanácstalan osztályfőnöke jobb híján ezt javasolta), ahol tanulmányai második évében fölfedezte a vezető modernizmus két alpművét: az *Átokföldjét* Eliottól és az *Ulysses* egy példányát, melyet rizspapírba bugyolálva csempészték át a határon. Hatásuk villámcsapásként érte a fiatal és fogékony Felixet. Az a ködös csúcs, amit az efféle kísérletek megcéloltak – minden emberi tudást egyetlen műbe zsúfolni (még ha a szerzők netán tagadnák is, hogy ez volt a céljuk) –, arra sarkallta Felixet, hogy behatóan tanulmányozza a *Gesamtkunstwerk* eszméjét, s végül annyit

ra beleszeretett, hogy elhatározta, saját művet ír, egy óriáskönyvet, amely magába foglal mindent, amit tudott és tudhat az emberiség.

Az elkövetkező húsz évben Felix szerény örökségét arra fordította, hogy végigjárja Európa és Észak-Amerika nagy könyvtárait, néprajzkutatóként beutazza a Közel-, Közép- és Távols-Keletet, Dél-Amerikába hajózzon felkutatni egy ritka gombafajt, s afrikai teremtésmítoszokat gyűjtsön olyan törzseknel, melyek soha addig nem láttak fehér embert.

Lassan érlelődő könyve, úgy hitte, bekebelezi és elhomályosítja a *Kalevalát*, a *Mahábháratát*, a *Bibliát*, a *Koránt*, az *Isteni Színjátékot* és Shakespeare, Goethe, valamint a nagy oroszok összes műveit. A *Moby Dick* lapos kis útleírása, a *Finnegan ébredése* pusztán pamfletté silányult volna az árnyékában. Felix tanulmányozta és aprólékos jegyzetekkel kísérte a késő középkori boszorkánypereket, a militarizmus porosz koncepcióját, Duns Scotus teológiáját, a 2. századi keresztény eretnekséget, a relativitás speciális és általános elméletét, IV. Ince pápa fehérnemű-gyűjteményét, Isaac Newton numizmatikai leleményeit, a 17. századi velencei erotikát, a belső légtömlő fejlődését, a lepantói csatát, a navajo szőnyegszöveget, a kínai selyemgyártást, a northumbriai dialektusban alkotó kisebb viktoriánus költőket, Írország kihalt nyelveit, a szardíniai kőköröket és még sok egyebet.

Amikor a második világháború a barbarizmus árját szabadította Európára, Felix Dodge nyugtalankodni kezdett. Jó okkal úgy vélte, hogy a ropant tudás, amit felhalmozott, könnyen a semmibe veszhet, ha az elbeszélés fonala kicsúszik a kezéből, így aztán, megértve az idők elfúló szavát, Felix úgy döntött, ideje abbahagyni a kutatást, és elkezdni az írást.

Lángelméje ezen a ponton azt sugallta, hogy a hatalmas anyagot egyetlen történetbe kell sűrítenie. Jó negyven évvel megelőzve Perec *La Vie: Mode d'emploi* című könyvét, úgy döntött, hogy egy zsúfolt és mocskos londoni panziót választ regénye színteréül. Amikor a regényt felvázolva kitűnt, hogy ezer oldalnál is hosszabb műre számíthat, töprengeni kezdett, s föl-villant előtte az egyetlen, végső kép, amely magába foglalja mindazt, amit ki akar fejezni: a ház legnyomorultabb lakójának otthona, egy félreeső szoba, benne egy fiók, abban pedig egy különleges tárgy.

Papírt ragadott hát, befűzte Royal Quiet DeLuxe-ébe, és gépelni kezdte *Az iránytű és a csigát*. Amikor szerencsésen meglelt, pontos és mély értelmű metafora, képnek és eszmének ez a páratlan egybeesése, mely minden elgondolását magába sűríthette volna, sohasem bomlott ki, mert alighogy lekopogta az első pár mondatot cambridge-i lakosztálya csendjében, a falait elborító, több ezer kötetnyi, fáradtságosan összegyűjtött szakmunka árnyé-

kában, alighogy zsúfolt elméjének gazdag tartalma áradni kezdett az író-gép billentyűin át, váratlanul halálos szívrohamot kapott.

34. MAKSZIM MAKSZIMICS

1862-ben egy áprilisi reggelen Makszim Makszimics a szokottnál korábban kelt, nehogy lekésse az évad első gőzhajóját, amely reményei szerint Tomszkiig repíti majd a gyorsan olvadó folyón, hogy aztán Perm, Cseljabinszk és Ufa érintésével átszelje Szibériát, átkeljen az Uralon egészen Jekatyerinburgig, s onnan tovább nyugatra, ameddig csak lehet. Ott majd felül egy Moszkvába tartó vonatra, ahol már biztosan várja őt egy tanítói állás és egy kis szoba egy panzióban; talán egy szerető szívű hitves is akad, és a hírnév sem késhet soká, ha már kiadott egy tucat novellát a tekintélyes irodalmi lapokban.

Semmi nem úgy történt, ahogy eltervezte (a korai kelést leszámítva).

A három hétig tartó vízi út során, míg a hajó csak néhány kinkeserves mérföldet haladt fölfelé a váratlanul visszafagyott folyón, Makszim gyomrát teljesen tönkretette a kásából, sózott halból és grúz konyakból álló diéta. Így amikor a *Rajna Hercegnője* (később, ahogy múltak az évek, Makszim nem győzött csodálkozni, miként juthatott ez az egykéményes hajó ennyire távol az otthonától) végre megállt, hogy üzemanyagot vételezzon egy szemlátomást névtelen városkában, ő partra szállt, betévedt egy apró italmérésbe, ahol megivott néhány flaskával a helyi főzésű kvaszból, hogy aztán két nap múlva egy szénakazalban térjen magához, kiforgatva mindenéből, *A búzamezők Krisztusa* gondosan letisztázott kéziratát is beleértve. Hanyatt-homlok rohant a kikötőbe, ám ott azzal a hírrel fogadták, hogy a *Hercegnő* pár órája felhúzta a horgonyt.

Makszim eleinte csak azon búslakodott, hogy regényének, amely szerinte remekmű volt, ilyen buta módon lába kelt, mivel bízott benne, hogy hamarosan újabb gőzhajó érkezik. Sejtelve sem volt róla, hogy a *Rajna Hercegnője* (hála mindig részeg bajor kapitányának) reménytelenül eltévedt a folyó egyik járatlan mellékágában, ahol, mint lassanként kiderült, egyetlen más gőzhajó sem fordult meg abban az esztendőben, de még a rá-, sőt az arra következő évben sem. Makszim igyekezett úrrá lenni balsejtelmein, s azzal vigasztalta magát, hogy az épülő vasút hamarosan úgyis elér a kisvárosba (melynek, mint később megtudta, ha nevezetességei nem is, de neve legalább volt), s hogy az a pár elveszített év mit sem számít, ha munkája idő-

közben bő terméssel kárpótolja: igen, mihelyt Moszkvában révbe ér, bérel egy kényelmes palotát, szeretettel veszi körül hű feleségét, aki otthon ül, és türelmesen másolja a kéziratait, míg ő kedélyesen veri a blattot holmi Levvel, Antonnal vagy Fjodorral.

Élete következő ötven esztendejét itt, ebben az isten háta mögötti városkában élte le; várta, hogy feltűnjön az első gőzmozdony, vagy legalább egy hajó a kikötőben; időnként eljátszott a gondolattal, hogy lovas kocsit fogad, és nekivág a rengetegnek, de mindig visszariadt; egyik novellát írta a másik után, lelkesen magasztalva a falusi élet örömeit; így jött el a századforduló, majd el is múlt nyomtalanul.

1912-ben hunyt el, véletlenül felnyársalta egy aláhulló jégtüske, éppen a hóolvadás kezdetén, amit minden évben oly sóvárogva várt.

1992-ben, halála nyolcvanadik évfordulóján néhány helybéli lakos, akik nagyra becsülték irodalmi hagyatékát, múzeumot alapított Makszim Makszimics emlékére. Nappaliját, háló- és dolgozószobáját helyreállították, híven ahhoz, amilyen fénykorában lehetett: a csiszolatlan fa íróasztalon lúdtoll hever egy rizsma papír mellett, a göröngyös kanapét hímzett takaró fedi, a vízzel töltött szamovár készen várja, hogy forralás után kedvenc italát, a friss hársfateát gőzölgesse. Ám a múzeum rendszerint zárva tart, mert a megnyitása óta eltelt húsz év alatt soha egyetlen látogató sem lépte át a küszöbét.

35. HARTMUT TRAUTMANN

Hartmut Trautmann-nak egyetlen, életre szóló szenvedélye volt: az angol nyelv. A világ több ezer nyelve közül neki ebben az egyben adatott meg érzékelni a nyelvtani rendszer kristályos logikáját, a szavak pontos jelentését, a moduláció végtelen finomságait, érezni, amint a páratlanul hajlékony kifejezéseket eleven élet járja át. És ami szinte hihetetlen: Hartmut mind ezt anélkül érezte, hogy valaha egy szót is kiejtett volna angolul.

Arról, miként támadt ez a kivételes szenvedélye, megoszlanak a vélemények. Minthogy 1948-ban, Kelet-Németországban született, esélyei, hogy a nyelvet elsajátítsa, szembetűnően megfogyatkoztak. A nyelvtanulás egyéb útjai nyitva álltak ugyan előtte ifjúsága során, de a cseh és a lengyel nyelv az ő fülének úgy hangzott, mintha egy pofára való törött üveget rágsálna valaki, a szerbhorvát nem tudott különbséget tenni két fogalom között, a magyar meg messze túl volt azon, amit fel tudott fogni. Az orrossal nem

volt hajlandó farkasszemet nézni. Néhányan úgy vélik, hogy az angol nyelv iránti rajongását ugyanaz a mohóság táplálta, mellyel az amerikai vadnyugati ponyvairodalom német kiadásait falta (Louis L'Amour kiváltképp népszerű volt az NDK-ban), mások szerint a Schlegel-féle Shakespeare-fordítások tanulmányozásának köszönhető (mint oly sok német, ő is úgy képzelte, hogy a két név egyazon személyt jelöli).

Villamosmérnöki fizetéséből sikerült félretennie annyit, hogy végül – miután tíz évig várólistán tartották – meg tudott vásárolni egy Robotron 202-es írógépet: ezen kezdte el írni nagy regényét (németül, bízva benne, hogy később, ha eljön az ideje, angolra fordíthatja). Ám a *Der Mann mit den blühenden Händen*en végzett többévi munka után Hartmut fölismerte, hogy a fordítás nem megfelelő módszer arra, hogy kifejezze magát angolul. Természetesen használni a nyelvet, elmerülni gazdag forrásaiban, észlelni és alakítani a jelentés minden apró rezdülését és árnyalatát, nos, mindezt csak akkor képes az ember, jött rá nagy sokára, ha beszélni is megtanul, ha megszokja, hogy idegen nyelven gondolkodjék, hogy aztán közvetlenül a hőn áhított nyelven alkossa műveit.

Hartmutnak egészen 1988-ig kellett várnia, hogy szakmai kapcsolatai segítségével szert tehessen egy angol–német szótárra. Ám a szótár, hála e szakmai kapcsolatok sajátos jellegének, olyan kifejezésekkel volt tele, melyek a keletnémet elektromechanika szaknyelvében használatosak. Mohón a szótárra vetette magát, és az *ampère*-től a *Gauss-eloszlási görbég*, a *konverter oszcillátortól* a *nullás feszültség szabályozón* és az *ortogonális frekvenciájú multiplexen* át egészen a *Zener-diódáig*, Hartmut Trautmann betéve megtanulta az egészet, minden egyes angol szakkifejezést gondosan a fejébe vésvé.

Hét évbe telt, amíg végzett vele, s ez idő alatt az ország, ahol élt, megszűnt létezni: az angol elöntött minden reklámfelületet, tévécsatornát, használati utasítást és befőttesüveg-címkét, mindent, ami látható volt és tapintható.

1995-ben, miután fölkutatta az egyetlen ószerest, aki még tartott Robotron 202-eshez való cserealkatrészeket, Hartmut végre leült és munkához látott, ám ekkor rá kellett jönnie, hogy a jól megtanult szavakból képtelen olyan mondatot alkotni, melynek épkezláb formája és határozott jelentése volna.

36. LAMOTTE FOUQUET

Mit olvasunk, amikor műfordítást olvasunk?

Ezer lefordított könyv között aligha találunk egyet is, amely a néven nevezett szerző nyelvi fordulatait tisztán, eredeti alakjukban adná vissza, ahogy a legtöbb olvasó képzele. Vegyük például Nabokov fordítását, amely a *Korunk hősein*, Lermontov művéen alapul. Nabokov harcias hangú előszava és a tömérdek lábjegyzet, melyek szórakoztatóbbak, mint maga a mű (csupán a jegyzetek tizenöt oldalt tesznek ki, minduntalan megszakítva a regényt), sorra elverik a port a könyv régebbi fordítóin, tudósítanak a zsidóság helyzetéről a 19. század eleji Kaukázusban, ismertetik a mézgyártás folyamatát, számba veszik a környéken elérhető szeszes italok sokaságát, felsorolják a fehér akác és az amerikai fekete szentjánoskenyérfa közti különbségeket, adomáznak a Byron-művek kiadói rekordjain és fogadtatásukon Oroszországban, éles oldalvágásokkal illetik Honoré de Balzacot, s közben folyvást magyarázzák magát a szöveget (alkalomadtán azt sem rejtve véka alá, ha fordítójuk úgy véli, vacak az egész).

Akárhogy is, annyi bizonyos, hogy műfordítás nélkül jóval szegényebb lenne a világ. Az angol ajkúaknak nem volna Dantéjuk és Dosztojevszkijük, Borgesük és Calvinójuk, Márquezük és Murakamijuk. A más nyelven olvasóknak nem volna Joyce-uk. Ám aki a műfordítás útjára lép, jól álcázott verem sokaságával találja szemben magát. (Az olvasót arra kérjük, idézze fel Hartmut Trautmann balvégzetű kalandját a szótárral.)

Vizsgáljuk meg LaMotte Fouquet esetét (1908-tól 1992-ig élt, csupán névrokona Friedrich La Motte Fouqué bárónak, a 19. század romantikus németjének). A nevéből ugyan nem derül ki, de angolnak született, s mint-hogy családja több nyelven beszélt (anyja svéd volt, apja félig francia, félig lengyel, nagybátyja örmény), ötéves korára nyolc nyelvet tudott folyékonyan (s amellet elég jól olvasott szanszkritül is).

A könyvgyűjtő szenvedély és a vállalkozó szellem családi örökségként szállt reá (apja parfümös borítékok gyártásával szerezte vagyonát), s napjait jórészt azzal töltötte, hogy kerülte az iskolát, és a család hatalmas könyvtárában kutakodott. Itt megannyi remek könyv került a kezébe, ismert és ismeretlen, sikeres és alig olvasott művek egyaránt. Már gyerekfejjel arról álmodozott, hogy ritka könyveket juttat el az olvasó tömegekhez, olyanokat, mint *A búzamezők Krisztusa* (hosszú, kézzel írott paksaméta oroszul, melyet apja kapott cserébe egy palack szilvapálinkáért valami kazah kereskedőtől), a *Merre járnak a fiatalok?* (géppel írt fogalmazvány, melyet egy

házfelszámolás hordaléka sodort Readingtől idáig), a *Kacsint a gyilkos* (szó-
rakoztató, bár igencsak szennyes tartalmú ponyvaregény, mely az anyja
ágya alatt lapult), vagy Maxwell Loeb műve, *A skarlátvörös zubanyozó*, mely-
re később maga bukkant rá. Végül úgy döntött, hogy *Az özvegyasszony vir-
gácsa*, ez a titokzatos novella (bizonyos Ivan Juvacsev műve, akiről LaMotte
semmiféle adatot nem talált) lesz az a mese, amelyen lángelméjét próbára
teszi.

Miután elolvasta, majd tízszer, hússzor újraolvasta a történetet, fogott
egy orosz szótárt (melyre amúgy nemigen volt szüksége), s nekiült, hogy
megalkossa a maga változatát. Am minél mélyebbre hatolt a szövegben,
annál világosabban látta, hogy az olvasók jó okkal feledték el ezt az írásmű-
vet. A tüzetes vizsgálat (és egy szöveg esetében képzelhető-e tüzetesebb
vizsgálat, mint a fordítás?) meggyőzte őt arról, hogy a mű stílusát sekélyes
közhelyek csúfítják, célzásai és hivatkozásai a tudatlan, vidékies olvasók ked-
vét keresik, jellemábrázolása pedig kétségbeejtően elavult. LaMotte még-
sem vágta sutba a művet, hanem (nagy kortársa, Nabokov példáját követ-
ve) elhatározta, hogy javít a szövegen. Eleinte csak szóvirágokkal tűzdelte
meg Juvacsev stílusát imitt-amott, bízva benne, hogy a kusza eredeti alap-
ján senkinek sem tűnnek majd fel a betoldások (azaz a javítások, gondol-
ta ő). Aztán térben is terjeszkedni kezdett, lábjegyzetekkel dúcolta alá a
szöveget, odáig merészkedve, hogy elméleteket gyártson a történet kelet-
kezéséről (egyebek mellett hosszú mesét agyalt ki a címbeili özvegyasszony-
ról, aki Juvacsev korai erotikus rajongásának tárgya lehetett). Minden for-
dítói megoldását terjengős védőbeszéddel kísérte (attól sem riadva vissza,
hogy a névelők dermesztő – mármint a fordítókat ledermesztő – hiányát kár-
hoytassa az orosz nyelvben, s káprázatos esszét kerekítsen a korai szovjet
korszak moszkvai szlengjéről).

Hat év alatt LaMotte Fouquet olyan művet alkotott, amelyben alig ma-
radt valami a forrásszövegből, olyat, amely még csak nem is változata vagy
– divatos szóval élve – „utánképzése” volt *Az özvegyasszony virgácsának*,
hanem merőben új mű. (Talán túlzott merészséggel még a címet is meg-
magyarázta, azt írva a novella fölé, hogy *Egy idős, egyedülálló asszony alsó
végtagja.*)

Minthogy művére nem talált kiadót, öröksége utolsó fityingjein maga
nyomatott ki belőle néhány példányt. Egyet sem adott el. (A sors különös
fintora, hogy éppen apja volt, aki mit sem tudva róla, fölvásárolta és bezú-
zatta a teljes készletet, hogy tovább gyárthassa parfümös borítékjait.)

37. HIKKOMORI HIBIKI

Szamurajok leszármazottjaként, 1906-ban látta meg a napvilágot. Felmenői (udvaroncok és tisztviselők) a császári család legbelsőbb köreihez tartoztak kezdettől fogva. Így lett játszópajtása a későbbi császárnak, s noha ő volt a fiatalabb, a herceg sohasem nézte le, amikor bambuszkarddal vívtak, vagy a szumó-birkózást gyakorolták, sőt, gyakran nyerni engedte, de ő ilyenkor mindig visszakozott. Nyaranta együtt próbálgatták a bűvárúszást a császári nyaralóban, a tenger mellett; a herceg a halakért és a korallokért rajongott, ő inkább a kagylókat és a csigákat kedvelte. Barátságuk akkor sem lazult meg, amikor őfelsége 25 évesen trónra lépett, majd családot alapított. Tanácsossá léptette elő, mert a mandzúriai háborúval kezdődő dicső és mozgalmas években egyre inkább szükségét érezte egy meghitt barátnak, aki mellett nem kell titkolnia, hogy a hadászat és az államügyek nem nagyon érdeklik.

Hikkomori Hibiki költői hajlamai igen sokáig szunnyadtak, talán maga sem tudott róluk, mint ahogy a nőktől is idegenkedett. A Pearl Harbor-i diadal napján, amikor Tokióban örömtüzek gyúltak, s a nép ujjongva az utcára özönlött, Hibiki egy ihletrohamban megírta első versét, melyben a nemzet nagyságát és a császár tündöklő személyét ünnepelte. Az elkövetkező négy évben túlfűtött, monoton himnuszok sorát írta, inkább a görög antikvitást, mint a japán hagyományt véve mintául. A császári nyomda díszkiadásban adta ki, bírálni senki sem merte, az utókor pedig mély hallgatással övezte műveit.

Am az összeomlással a nemzeti eszmények a visszájukra fordultak: ami addig jelmondat volt, „gondolatbűnné” lett. A két atomcsapást követő utolsó, rövid kormánytanácsban a császár némán hallgatta a tábornokokat, majd áldását adta a döntésre, ami megszületett. Hibiki úgy érezte, barátjából olyan ridegség árad, amit az ország gyászos helyzete sem indokol. Az ülés végén őfelsége szertartásosan magához intette, a füléhez hajolt és odasúgta: „Ne írd többé!” – majd elhagyta a termet. Soha többé nem látták egymást. Amikor másnap a palotába lépett, a kapuban egy kurta császári levél várta, mely fölmentette hivatalos kötelességei alól.

„Vedd át a parancsot, és vonulj vissza!” – a szamurajkódex az ő esetében ezt a magatartást javasolta. Azt a 43 és fél évet, ami hátravolt az életéből, úgy élte le, amint rangjához illik. Kiotóba költözött, megnősült, hat gyermeke született. Rokonai néha megkérték, hogy adja nevét a vállalkozósaikhoz, de ilyenkor csak testben volt jelen, lelke a császári palotában bo-

lyongott. Többnyire régi stílusú háza tornácán, a papír tolóajtó előtt üldögélt, itta a szakét, bámulta a kerti tavacsát és tépelődött.

Az első években folyvást arra készült, hogy kihallgatást kér a császártól, és tisztázza helyzetét, de szándéka lassan elhalt. Arra gondolt, hogy talán valamelyik versében egy túl személyes célzással megbánthatta őfelségét, s ha így van, szégyen lenne a szeme elé kerülni. Eposzok, később regényciklusok, nyugati stílusú, izzó drámák terve zsongott a fejében, de a császári parancsot oly szentnek érezte, hogy még magányában sem mert tollat fogni. Később borzalmas gyanúja támadt: talán félreértette a császár utolsó szavait. A japán nyelvben egy szónak igen sok jelentése lehet, és a cikornyás udvari nyelv sem egykönnyen érthető. Talán azt súgta: „Keress fel ma éjjel!” – de ez olyan őrült gondolat volt, ami ellen egész lénye kikelt. Ha valaki a szemére veti, hogy másfajta vonzalmat érez a császár iránt, mint ami férfiak közt helyénvaló, a kardjával vett volna elégtételt. Végül azt fontolgatta, hogy írásban kér feloldozást a parancs alól, de ekkor már öreg volt és gyenge, rég lemondott arról, hogy könyvet írjon.

1989 februárjában, noha a hideg évszak igencsak meggyötörte, a császár halálhírére új élet költözött belé. Szinte megifjodott, hetekig izgatottan járt-kelt föl-alá, magában beszélt. Aznap reggel, amikor az első cseresznyefa virágot bontott a császári palota kertjében, olyasmit tett, amit soha életében: papírt, tintát és ecsetet hozatott. Azt beszélük, hogy egy utolsó haiku-ba akarta sűríteni minden bölcsességét. De mire nagy sokára megszerezték, amit kért (semmiféle íróeszköz nem volt a háznál), holtan találták.

A történethez tartozik, hogy nem sokkal halála után mégiscsak napvilágot látott egy haikunál alig hosszabb, angol nyelvű vers, melyet állítólag élete utolsó napján, szöggel karcolt bele a házat tartó gerendába (*The Emp'ror's message / lies hidden in early blooms. / Take it and retire / or carry it endlessly – / anyway, keep it afresh!*). A tankát – amely minden bizonnyal hamisítvány, hiszen a halotról köztudott volt, hogy alig tud angolul – Japánban kínos feszengés fogadta. Az olvasók nagy része tiszteletlen célzást lát benne a néhai császár híres ékszerbeszédére; a baloldal megátalkodott nacionalizmust olvas ki belőle, a szélsőjobb nehezményezi, hogy nem az anyanyelvén írta. Nemrég azonban egy német szakértő a vers első sorában Kafka-hatást fedezett fel, remekműnek kiáltotta ki, és egy japán versantológiába iktatta.